

متن و ترجمہ

اصول کافی

ثقة الاسلام
محمد بن يعقوب كليني
(۳۲۹ق)

ترجمہ: مؤسسہ فرهنگي شمس الضحی

@kaflearn

سید الخیر السید

کتابُ الْعَقْلِ وَالْجَهْلِ

۱۳ - عَلِيٌّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ
الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْعَقْلُ غِطَاءٌ سَتِيرٌ، وَ الْفَضْلُ جَمَالٌ
ظَاهِرٌ؛ فَاسْتُرْ خَلَلَ خُلُقِكَ بِفَضْلِكَ، وَ قَاتِلْ هَوَاكَ بِعَقْلِكَ،
تَسْلَمْ لَكَ الْمَوَدَّةُ وَ تَظْهَرَ لَكَ الْمَحَبَّةُ.

از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است: عقل پرده‌ای
ضخیم است، و بخشش، زیبایی آشکار. پس نواقص
اخلاقیات را با بخشش بپوشان، و با عقلت با هوای
نفست بجنگ، دوستی‌ها برایت سالم خواهد ماند، و
محبت‌ها برایت آشکار خواهد شد.

۱۴ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ
حَدِيدٍ، عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ
عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ عِنْدَهُ جَمَاعَةٌ مِنْ مَوَالِيهِ. فَجَرَى ذِكْرُ الْعَقْلِ وَ
الْجُهْلِ. فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اعْرِفُوا الْعَقْلَ وَ جُنْدَهُ،
وَ الْجُهْلَ وَ جُنْدَهُ، تَهْتَدُوا. قَالَ سَمَاعَةُ: فَقُلْتُ: جُعِلْتُ

فِدَاكَ! لَا نَعْرِفُ إِلَّا مَا عَرَّفْتَنَا. فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ:
 إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ خَلَقَ الْعَقْلَ وَ هُوَ أَوَّلُ خَلْقٍ مِنَ الرُّوحَانِيِّينَ
 عَنِ يَمِينِ الْعَرْشِ مِنْ نُورِهِ. فَقَالَ لَهُ: أَدْبِرْ! فَأَدْبَرَ. ثُمَّ قَالَ لَهُ:
 أَقْبِلْ! فَأَقْبَلَ. فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقْتُكَ خَلْقًا عَظِيمًا، وَ
 كَرَّمْتُكَ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِي. قَالَ: ثُمَّ خَلَقَ الْجَهْلَ مِنَ الْبَحْرِ
 الْأَجَاجِ ظُلْمَانِيًّا. فَقَالَ لَهُ: أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ ثُمَّ قَالَ لَهُ: أَقْبِلْ فَلَمْ
 يُقْبَلْ. فَقَالَ لَهُ: اسْتَكْبَرْتَ! فَلَعَنَهُ.

سماعه بن مهران نقل می کند که خدمت امام صادق علیه السلام بودم و عده ای از دوستداران ایشان نزد ایشان بودند. بحث عقل و جهل مطرح شد. امام صادق علیه السلام فرمودند: باید عقل و سپاهیان او و جهل و سپاهیان او را بشناسید تا هدایت یابید.

سماعه گوید: من گفتم: فدایتان بشوم! ما که جز آن چه شما به من معرفی کردید چیزی نمی شناسیم. امام صادق علیه السلام فرمودند: خدای عزوجل، عقل را از سمت راست عرش از نورش آفرید در حالی که او اولین مخلوق از مخلوقات روحانی بود. سپس به او فرمود: پشت کن! او پشت کرد. سپس به او فرمود: رو کن! او رو کرد. سپس

خدای تبارک و تعالی فرمود: تو را بزرگ و عظیم آفریدم، و تو را بر همه‌ی مخلوقاتم ارج نهادم. بعد امام صادق علیه‌السلام فرمودند: سپس خدا جهل را از آن دریای شور به شکل ظلمانی آفرید. پس به او فرمود: پشت کن! او پشت کرد، سپس به او فرمود: رو کن! او رو نکرد. پس خدا فرمود: خود را بزرگ پنداشتی! سپس خدا او را لعنت کرد.

ثُمَّ جَعَلَ لِلْعَقْلِ حَمْسَةً وَ سَبْعِينَ جُنْدًا. فَلَمَّا رَأَى الْجَهْلُ مَا أَكْرَمَ اللَّهُ بِهِ الْعَقْلَ، وَ مَا أَعْطَاهُ، أَضْمَرَ لَهُ الْعَدَاوَةَ. فَقَالَ الْجَهْلُ: يَا رَبِّ، هَذَا خَلْقٌ مِثْلِي. خَلَقْتَهُ وَ كَرَّمْتَهُ وَ قَوَّيْتَهُ وَ أَنَا ضِدُّهُ وَ لَا قُوَّةَ لِي بِهِ. فَأَعْطِنِي مِنْ الْجُنْدِ مِثْلَ مَا أَعْطَيْتَهُ. فَقَالَ: نَعَمْ فَإِنْ عَصَيْتَ بَعْدَ ذَلِكَ أَخْرَجْتُكَ وَ جُنْدَكَ مِنْ رَحْمَتِي. قَالَ: قَدْ رَضِيتُ فَأَعْطَاهُ حَمْسَةً وَ سَبْعِينَ جُنْدًا.

سپس برای عقل هفتاد و پنج سرباز قرار داد. وقتی جهل اکرام خدا به عقل و آن چه خدا به او داد را دید، کینه‌اش را به دل گرفت و گفت: خدای من، او خلقی مثل من است، او را خلق کردی و بزرگ داشتی و قوی نمودی و من ضد او هستم ولی هیچ قدرتی در مقابل او ندارم. پس به من هم،

مانند سپاهیانی که به او داده‌ای بده. خدا فرمود: بله. ولی اگر بعد از این، سرپیچی کردی تو و سپاهیان‌ت را از رحمت خودم بیرون می‌کنم! جهل گفت: قبول است. پس خدا به او نیز هفتاد و پنج سرباز داد.

فَكَانَ مِمَّا أُعْطِيَ الْعَقْلَ مِنَ الْخُمْسَةِ وَالسَّبْعِينَ الْجُنْدَ:
الْخَيْرُ وَهُوَ وَزِيرُ الْعَقْلِ، وَجَعَلَ ضِدَّهُ الشَّرَّ، وَهُوَ وَزِيرُ
الْجَهْلِ،

آن هفتاد و پنج سربازی که به عقل عطا کرد، از این قرار بود: خیر که وزیر عقل است و ضدش را شر قرار داد که وزیر جهل است.

وَ الْإِيمَانُ وَ ضِدُّهُ الْكُفْرُ، وَ التَّصَدِيقُ وَ ضِدُّهُ الْجُحُودُ، وَ
الرَّجَاءُ وَ ضِدُّهُ الْقُنُوطُ،

و ایمان که ضدش کفر است، و باور که ضدش انکار است، و امید که ضدش ناامیدی است.

وَ الْعَدْلُ وَ ضِدُّهُ الْجَوْرُ، وَ الرِّضَا وَ ضِدُّهُ السُّخْطُ، وَ الشُّكْرُ
وَ ضِدُّهُ الْكُفْرَانُ،

و عدالت که ضدّش ظلم است، و رضایت که ضدّش نارضایتی و غضب است، و شکر که ضدّش کفران است.

وَ الطَّمَعُ وَ ضِدَّهُ الْيَأْسُ، وَ التَّوَكُّلُ وَ ضِدَّهُ الْحِرْصُ، وَ الرَّأْفَةُ
وَ ضِدُّهَا الْقَسْوَةُ،

و چشم‌داشت که ضدّش دلسردی است؛ و کار را به خدا واگذار کردن که ضدّش زیاده‌خواهی است، و نرم‌خویی که ضدّش سنگدلی است.

وَ الرَّحْمَةُ وَ ضِدُّهَا الْغَضَبُ، وَ الْعِلْمُ وَ ضِدُّهُ الْجُهْلُ، وَ
الْفَهْمُ وَ ضِدُّهُ الْحُمُوقُ،

و مهربانی که ضدّش خشم است، و علم که ضدّش جهل است، و فهم که ضدّش نادانی است.

وَ الْعِفَّةُ وَ ضِدُّهَا التَّهْتُّكُ، وَ الزُّهْدُ وَ ضِدُّهُ الرَّغْبَةُ، وَ
الرِّفْقُ وَ ضِدُّهُ الْحُرْقُ،

و عفت و پاکدامنی که ضدّش دریدگی و بی‌حیایی است، و بی‌میلی [به دنیا] که ضدّش دل‌دادگی [به دنیا] است، و مدارا که ضدّش گسستگی است.

وَ الرَّهْبَةُ وَ ضِدُّهُ الْجُرْأَةُ، وَ التَّوَاضُعُ وَ ضِدُّهُ الْكِبَرُ، وَ التُّؤَدَةُ
وَ ضِدُّهَا التَّسْرَعُ،

و بیم که ضدش بی‌باکی است، و تواضع و فروتنی که
ضدش خودبزرگ‌بینی و کبر است، و متانت که ضدش
شتابزدگی است.

وَ الْحِلْمُ وَ ضِدُّهَا السَّفَهَةُ، وَ الصَّمْتُ وَ ضِدُّهُ الْهَذَرُ، وَ
الِاسْتِسْلَامُ وَ ضِدُّهُ الْإِسْتِكْبَارُ،

و بردباری که ضدش بدخویی است، و سکوت که ضدش
پرحرفی و یاوه‌گویی است، و فرمانبرداری که ضدش
سریچی است.

وَ التَّسْلِيمُ وَ ضِدُّهُ الشَّكُّ، وَ الصَّبْرُ وَ ضِدُّهُ الْجُرْعُ، وَ
الصَّفْحُ وَ ضِدُّهُ الْإِنْتِقَامُ،

و رضایت و تسلیم که ضدش شک و تردید است، و صبر و
تحمل که ضدش بی‌تابی و جزع است، و پرده‌پوشی و
گذشت، که ضدش انتقام است.

وَ الْغِنَى وَ ضِدَّهُ الْفَقْرُ، وَ التَّدَكُّرُ وَ ضِدَّهُ السَّهْوُ، وَ الْحِفْظُ
وَ ضِدَّهُ النِّسْيَانُ،

و بی‌نیازی و ثروت که ضدش نیازمندی و فقر است، و
یادآوری و حواس جمعی که ضدش فراموشی و خطای غیر
عمدی است، و حافظه که ضدش فراموشی است.

وَ التَّعَطُّفُ وَ ضِدَّهُ الْقَطِيعَةَ، وَ الْقُنُوعُ وَ ضِدَّهُ الْحِرْصَ، وَ
الْمُؤَاسَاةُ وَ ضِدَّهَا الْمَنَعُ،

و مهربانی و عطوفت که ضدش بریدن و جدایی است، و
قانع و راضی بودن که ضدش حرص و زیاده‌خواهی است،
و مددسانی و کمک که ضدش جلوگیری و بازداشتن
است.

وَ الْمَوَدَّةُ وَ ضِدَّهَا الْعَدَاوَةُ، وَ الْوَفَاءُ وَ ضِدَّهُ الْغَدْرُ، وَ
الطَّاعَةَ وَ ضِدَّهَا الْمَعْصِيَةَ،

و محبت‌ورزی که ضدش دشمنی است، و وفاداری که
ضدش خیانت است، و اطاعت و فرمانبری که ضدش
سرپیچی و عصیان است.

وَ الْخُضُوعُ وَ ضِدُّهُ التَّطَاوُلُ، وَ السَّلَامَةُ وَ ضِدُّهَا الْبَلَاءُ، وَ
الْحُبُّ وَ ضِدُّهُ الْبُغْضُ،

و افتادگی که ضدش گردنکشی است، و سلامتی که ضدش
بلا و گرفتاری است، و دوستی و محبت که ضدش کینه و
دشمنی است.

وَ الصِّدْقُ وَ ضِدُّهُ الْكُذِبُ، وَ الْحَقُّ وَ ضِدُّهُ الْبَاطِلُ، وَ
الْأَمَانَةُ وَ ضِدُّهَا الْخِيَانَةُ،

و صداقت و راستی که ضدش دروغ است، و حقیقت و
درستی که ضدش باطل و نادرستی است، و امانت‌داری که
ضدش پیمان‌شکنی و خیانت است.

وَ الْإِخْلَاصُ وَ ضِدُّهُ الشُّوبُ، وَ الشَّهَامَةُ وَ ضِدُّهَا الْبِلَادَةُ،
وَ الْفَهْمُ وَ ضِدُّهُ الْغَبَاوَةُ،

و اخلاص و بی‌آلایشی که ضدش ناخالصی و درهمی
است، و باعرضگی که ضدش کودنی است، و فهم و شعور
که ضدش خنگی و کم‌هوشی است.

وَ الْمَعْرِفَةُ وَ ضِدُّهَا الْإِنْكَارُ، وَ الْمُدَارَاةُ وَ ضِدُّهَا
الْمُكَاشَفَةُ، وَ سَلَامَةُ الْغَيْبِ وَ ضِدُّهَا الْمُمَاكِرَةُ،

و شناخت که ضدش نشناختن است، و سازش که ضدش درگیری است، و ظاهر و باطن یکی بودن که ضدش دورویی است.

وَ الْكِتْمَانُ وَ ضِدَّهُ الْإِفْشَاءُ، وَ الصَّلَاةُ وَ ضِدُّهَا الْإِضَاعَةُ،
وَ الصَّوْمُ وَ ضِدُّهُ الْإِفْطَارُ،

و رازداری که ضدش دهن‌لقی است، و نماز خواندن که ضد آن نماز قضا شدن است، و روزه‌داری که ضد آن روزه‌خواری است.

وَ الْجِهَادُ وَ ضِدَّهُ التُّكُولُ، وَ الْحُجُّ وَ ضِدُّهُ نَبَذَ الْمِيثَاقِ، وَ
صَوْنُ الْحَدِيثِ وَ ضِدُّهُ التَّمِيمَةُ،

و جهاد که ضدش فرار است، و حج که ضدش پیمان‌شکنی است، و توداری که ضدش سخن‌چینی است.

وَ بَرُّ الْوَالِدَيْنِ وَ ضِدُّهُ الْعُقُوقُ، وَ الْحَقِيقَةُ وَ ضِدُّهَا الرِّيَاءُ،
وَ الْمَعْرُوفُ وَ ضِدُّهُ الْمُنْكَرُ،

و نیکی به پدر و مادر که ضدش آزدن است، و راستی و حقیقت که ضدش ریاکاری و دروغ است، و کار نیک که ضدش کار بد است.

وَ السَّرُّ وَ ضِدُّهُ التَّبَرُّجُ، وَ التَّقِيَّةُ وَ ضِدُّهَا الإِذَاعَةُ، وَ
الإِنصَافُ وَ ضِدُّهُ الحُمِيَّةُ،

و پوشیدگی که ضدش خودآرایی است، و تقیه و رازداری
که ضدش افشاگری است، و انصاف و میانه‌روی که
ضدش جانبداری و تعصب است.

وَ التَّهَيُّةُ وَ ضِدُّهَا البَغْيُ، وَ النَّظَافَةُ وَ ضِدُّهَا القَدَرُ، وَ
الحَيَاءُ وَ ضِدُّهَا الجَلْعُ،

و اصلاح و سازندگی که ضدش خرابکاری و فساد است، و
تمیزی که ضدش کثیفی است، و حیا و عفت که ضدش
بی‌شرمی است.

وَ القَصْدُ وَ ضِدُّهُ العُدْوَانُ، وَ الرَّاحَةُ وَ ضِدُّهَا التَّعَبُ، وَ
السُّهُولَةُ وَ ضِدُّهَا الصُّعُوبَةُ،

و میانه‌روی که ضدش تدروی است، و آسودگی که ضدش
خستگی است، و آسان‌گیری که ضدش سخت‌گیری است.

وَ البَرَکَةُ وَ ضِدُّهَا المَحَقُّ، وَ العَافِيَةُ وَ ضِدُّهَا البَلَاءُ، وَ
القَوَامُ وَ ضِدُّهُ المُكَاتِرَةُ،

و برکت که ضدش نابودی است، و تندرستی و سلامتی که ضدش مصیبت و گرفتاری است، و اعتدال که ضدش زیاده‌خواهی است.

وَ الْحِكْمَةُ وَ ضِدُّهَا الْهَوَاءُ، وَ الْوَقَارُ وَ ضِدُّهُ الْخِيفَةُ، وَ السَّعَادَةُ وَ ضِدُّهَا الشَّقَاوَةُ،

و خردورزی که ضدش هواپرستی است، و وقار و سنگینی که ضدش سبک‌سری است، و خوشبختی که ضدش بدبختی است.

وَ التَّوْبَةُ وَ ضِدُّهَا الْإِصْرَارُ، وَ الْإِسْتِغْفَارُ وَ ضِدُّهُ الْإِعْتِرَارُ، وَ الْمُحَافَظَةُ وَ ضِدُّهَا التَّهَاوُنُ،

و توبه و بازگشت [از گناه] که ضدش اصرار و تکرار [آن] است، و طلب بخشش کردن که ضدش غرور و خودبینی است، و مراقبت که ضدش سهل‌انگاری است.

وَ الدُّعَاءُ وَ ضِدُّهُ الْإِسْتِنْكَافُ، وَ النَّشَاطُ وَ ضِدُّهُ الْكَسَلُ، وَ الْفَرَحُ وَ ضِدُّهُ الْحَزَنُ، وَ الْأُلْفَةُ وَ ضِدُّهَا الْفُرْقَةُ، وَ السَّخَاءُ وَ ضِدُّهُ الْبُخْلُ.

و دعا کردن که ضدش روگردانی است، و فعالیت و سرزندگی که ضدش تبلی است، و شادی که ضدش اندوه است و همبستگی که ضدش تفرقه است، و گشادهدستی که ضدش تنگ نظری است.

فَلَا تَجْتَمِعُ هَذِهِ الْخِصَالُ كُلُّهَا مِنْ أَجْنَادِ الْعَقْلِ إِلَّا فِي نَبِيٍّ أَوْ وَصِيِّ نَبِيٍّ أَوْ مُؤْمِنٍ قَدِ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ. وَ أَمَّا سَائِرُ ذَلِكَ مِنْ مَوَالِينَا فَإِنَّ أَحَدَهُمْ لَا يَخْلُو مِنْ أَنْ يَكُونَ فِيهِ بَعْضُ هَذِهِ الْجُنُودِ حَتَّى يَسْتَكْمَلَ وَ يَنْقَى مِنْ جُنُودِ الْجَهْلِ؛ فَعِنْدَ ذَلِكَ يَكُونُ فِي الدَّرَجَةِ الْعُلْيَا مَعَ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْأَوْصِيَاءِ. وَ إِنَّمَا يُدْرِكُ ذَلِكَ بِمَعْرِفَةِ الْعَقْلِ وَ جُنُودِهِ وَ بِمُجَانَبَةِ الْجَهْلِ وَ جُنُودِهِ. وَ قَقْنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ لِبِطَاعَتِهِ وَ مَرْضَاتِهِ.

و البته همه‌ی این ویژگی‌ها از سپاهیان عقل جز در پیامبر یا وصی پیامبر یا مؤمنی که خدا ایمان قلبش را امتحان کرده باشد، جمع نمی‌شود. اما در خصوص بقیه‌ی دوستداران ما، در هر کدام برخی از این سپاهیان هست، تا آن که آن را کامل کند و از سپاهیان جهل نیز رسته شود. در این صورت است که در بالاترین درجه، همراه پیامبران و اوصیای

ایشان خواهد بود. و تنها راه رسیدن به این مرحله، شناخت عقل و سپاهیان‌ش و دوری و اجتناب از جهل و سپاهیان‌ش می‌باشد. خدا به ما و شما توفیق دهد تا او را اطاعت کرده در مسیر رضایتش حرکت کنیم.

۱۵ - جَمَاعَةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا كَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الْعِبَادَ بِكُنْهِ عَقْلِهِ قَطُّ. وَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِنَّا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ.

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: هرگز رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله با مردم در نهایت سطح عقل خویش سخن نفرمودند. سپس ایشان علیه‌السلام از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل کردند که فرمودند: ما جماعت پیامبران امر شده‌ایم با مردم در حد عقل و فهمشان سخن بگوییم.

۱۶ - عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ التَّوْفَلِيِّ، عَنِ السَّكُونِيِّ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ

المؤمنين عليه السلام: إِنَّ قُلُوبَ الْجُهَّالِ تَسْتَفِرُّهَا الْأَطْمَاعُ وَ تَرْتَهُنُهَا الْمُنَى وَ تَسْتَعْلِقُهَا الْخَدَائِعُ.

امام صادق عليه السلام از پدرشان نقل کرده اند که امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: طمع دل جاهل را از جا می کند، و آرزو آن را اشغال می کند، و نیرنگ آن را به دام می اندازد.

۱۷ - عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ، عَنِ عُبَيْدِ اللَّهِ الدَّهْقَانِ، عَنِ دُرُسْتِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَكْمَلُ النَّاسِ عَقْلًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کاملترین عقل را کسی دارد که بهترین اخلاق را دارد.

۱۸ - عَلِيُّ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ أَبِي هَاشِمِ الْجَعْفَرِيِّ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَتَذَاكَرْنَا الْعُقْلَ وَ الْأَدَبَ. فَقَالَ: يَا أَبَا هَاشِمٍ، الْعُقْلُ حِبَاءٌ مِنَ اللَّهِ، وَ الْأَدَبُ كُفَّةٌ. فَمَنْ تَكَلَّفَ الْأَدَبَ قَدَرَ عَلَيْهِ. وَ مَنْ تَكَلَّفَ الْعُقْلَ لَمْ يَزِدْ بِذَلِكَ إِلَّا جَهْلًا.

ابوهاشم جعفری گوید: نزد امام رضا علیه‌السَّلام بودیم که صحبت از عقل و ادب به میان آمد. ایشان فرمودند: ای ابو هاشم، عقل هدیه‌ای از جانب خداست، و ادب تکلیف است. بنابراین اگر کسی برای [کسب] ادب خود را به زحمت انداخت، به آن دست می‌یابد. ولی کسی که برای [زیاد شدن] عقل، خودش را به زحمت اندازد، با این کار جز جهل، چیزی به او اضافه نمی‌شود.

۱۹ - عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنَّ لِي جَاراً كَثِيرَ الصَّلَاةِ، كَثِيرَ الصَّدَقَةِ، كَثِيرَ الْحُجِّ، لَا بَأْسَ بِهِ. قَالَ: فَقَالَ: يَا إِسْحَاقُ، كَيْفَ عَقْلُهُ؟ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، لَيْسَ لَهُ عَقْلٌ. قَالَ: فَقَالَ: لَا يَرْتَفِعُ بِذَلِكَ مِنْهُ.

اسحاق بن عمار نقل می‌کند که به امام صادق علیه‌السَّلام عرض کردم: فدایتان شوم، همسایه‌ای دارم که بسیار نماز می‌خواند و خیلی صدقه می‌دهد، و فراوان حج می‌رود و [خلاصه] عیبی در او نیست. ایشان فرمودند: ای اسحاق، عقلش چقدر است؟ عرض کردم: فدایتان شوم، عقل

[درست و حسابی] ندارد. ایشان فرمودند: بنا بر این کارهایش بالا نمی‌رود.

۲۰ - الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ السِّيَّارِيِّ، عَنْ أَبِي يَعْقُوبَ الْبَغْدَادِيِّ، قَالَ: قَالَ ابْنُ السَّكِّيتِ لِأَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لِمَاذَا بَعَثَ اللَّهُ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْعَصَا، وَ يَدِهِ الْبَيْضَاءِ، وَ آلَةَ السَّحْرِ؛ وَ بَعَثَ عِيسَى بِالْآلَةِ الطَّبِّ؛ وَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ بِالْكَلَامِ وَ الْحُطْبِ؟

ابن سکیت گوید از امام هادی علیه السلام پرسیدم: چرا خدا موسی بن عمران علیه السلام را با عصا و ید بیضا و ابزار سحر مبعوث کرد، و عیسی را با ابزار طبابت و محمد که صلوات خدا بر او و خاندان او و بر تمام انبیا باد، با کلام و خطابه؟

فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ اللَّهَ لَمَّا بَعَثَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ الْغَالِبُ عَلَى أَهْلِ عَصْرِهِ السَّحْرَ. فَأَتَاهُمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ بِمَا لَمْ يَكُنْ فِي وُسْعِهِمْ مِثْلُهُ، وَ مَا أَبْطَلَ بِهِ سِحْرَهُمْ، وَ أَثْبَتَ بِهِ الْحُجَّةَ عَلَيْهِمْ.

امام هادی علیه‌السلام فرمودند: وقتی خدا موسی علیه‌السلام را برانگیخت، آن چه بر مردم آن زمان غلبه داشت، سحر و جادو بود. لذا موسی از جانب خدا با چیزی آمد که مشابه آن در توان مردم نبود و با آن سحرشان را باطل کرد و به این وسیله، حجت را بر آنان تمام نمود.

وَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي وَقْتٍ قَدْ ظَهَرَتْ فِيهِ الزَّمَانَاتُ، وَاحْتِاجَ النَّاسِ إِلَى الطَّبِّ. فَأَتَاهُمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ بِمَا لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ مِثْلُهُ، وَبِمَا أَحْيَا لَهُمُ الْمَوْتَى، وَأَبْرَأَ الْأَكْمَهَ، وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِ اللَّهِ، وَاثْبَتَ بِهِ الْحُجَّةَ عَلَيْهِمْ.

و خدا عیسی علیه‌السلام را در زمانه‌ای مبعوث کرد که بیماری‌های لاعلاج پیدا شده بود و مردم نیازمند دانش پزشکی بودند. لذا عیسی از جانب خدا با چیزی نزد آنان آمد که مشابه آن نزد مردم نبود، او با زنده کردن مردگان برایشان و با شفا دادن کور و پیس به اذن خدا نزد آنان آمد و به این وسیله حجت را بر آنان تمام نمود.

وَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي وَقْتٍ كَانَ الْغَالِبُ عَلَى أَهْلِ عَصْرِهِ الْخُطْبَ وَالْكَلامَ، وَ- أَظْنُهُ قَالَ: - الشُّعْرَ؛

فَأَتَاهُمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مِنْ مَوَاعِظِهِ وَ حِكْمِهِ مَا أَبْطَلَ بِهِ قَوْلَهُمْ، وَ أَثَبَّتْ بِهِ الْحُجَّةَ عَلَيْهِمْ.

و خدا محمد صلوات خدا بر او و خاندانش را در زمانه‌ای برانگیخت که آن چه بر مردم آن عصر غلبه داشت، سخنانی و کلام بود، [راوی گوید:] اگر اشتباه نکنم فرمودند: و شعر. لذا از جانب خدا نزد آنان آمد و سخن آنان را با اندرزها و حکمت‌هایش باطل نمود و به این وسیله حجت را بر آنان تمام نمود.

قَالَ: فَقَالَ ابْنُ السَّكِّيتِ: تَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ مِثْلَكَ قَطُّ! فَمَا الْحُجَّةُ عَلَى الْخَلْقِ الْيَوْمَ؟ قَالَ: فَقَالَ: عَلَيْهِ السَّلَامُ الْعَقْلُ؛ يُعْرَفُ بِهِ الصَّادِقُ عَلَى اللَّهِ فَيُصَدِّقُهُ، وَ الْكَاذِبُ عَلَى اللَّهِ فَيُكَذِّبُهُ. قَالَ: فَقَالَ ابْنُ السَّكِّيتِ: هَذَا وَ اللَّهِ هُوَ الْجَوَابُ.

ابن سکیت گفت: به خدا که هرگز کسی را هم‌چون شما ندیده‌ام! حالا پس امروز حجت بر مردم چیست؟ امام علیه‌السلام فرمودند: عقل؛ به وسیله‌ی آن کسی که نسبت به خدا سخن راست می‌گوید شناخته شده و عاقل او را تصدیق می‌کند و کسی که به خدا دروغ می‌بندد نیز شناخته

شده و عاقل آن را تکذیب می‌کند. ابن سکیت گوید: به خدا که این است جواب.

۲۱ - الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ،
عَنِ الْمُثَنَّى الْحَنَاطِ، عَنْ قُتَيْبَةَ الْأَعَشَى، عَنِ ابْنِ أَبِي
يَعْفُورٍ، عَنْ مَوْلَى لِبْنِي شَيْبَانَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ
قَالَ: إِذَا قَامَ قَائِمُنَا وَوَضَعَ اللَّهُ يَدَهُ عَلَى رُءُوسِ الْعِبَادِ فَجَمَعَ
بِهَا عُقُولَهُمْ وَكَمَلَتْ بِهِ أَحْلَامَهُمْ.

امام باقر علیه‌السلام فرمودند: زمانی که قیام کننده‌ی ما قیام کند، خدا دستش را بر سر بندگان می‌گذارد و با آن دست عقل‌های آنان را جمع کرده و به این شکل خرده‌ایشان کامل می‌شود.

۲۲ - عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
سُلَيْمَانَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ،
عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّبِيُّ،
وَ الْحُجَّةُ فِيمَا بَيْنَ الْعِبَادِ وَ بَيْنَ اللَّهِ الْعَقْلُ.

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: حجت خدا بر بندگان پیامبر است، و حجت میان بندگان و خدا عقل است.

۲۳ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، مُرْسَلًا قَالَ:
 قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: دِعَامَةُ الْإِنْسَانِ الْعَقْلُ، وَالْعَقْلُ
 مِنْهُ الْفِطْنَةُ وَالْفَهْمُ وَالْحِفْظُ وَالْعِلْمُ، وَالْبَالِعَقْلُ يَكْمُلُ،
 وَهُوَ دَلِيلُهُ، وَ مُبْصِرُهُ، وَ مِفْتَاحُ أَمْرِهِ. فَإِذَا كَانَ تَأْيِيدُ عَقْلِهِ
 مِنَ النُّورِ كَانَ عَالِمًا حَافِظًا ذَاكِرًا فَطِنًا فَهَمًّا. فَعَلِمَ بِذَلِكَ
 كَيْفَ وَ لِمَ وَ حَيْثُ، وَ عَرَفَ مَنْ نَصَحَهُ، وَ مَنْ غَشَّه. فَإِذَا
 عَرَفَ ذَلِكَ عَرَفَ مَجْرَاهُ وَ مَوْصُولَهُ وَ مَفْصُولَهُ، وَ أَخْلَصَ
 الْوَحْدَانِيَّةَ لِلَّهِ، وَ الْإِقْرَارَ بِالطَّاعَةِ. فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ كَانَ
 مُسْتَدْرِكًا لِمَا فَاتَ، وَ وَارِدًا عَلَى مَا هُوَ آتٍ، يَعْرِفُ مَا هُوَ
 فِيهِ، وَ لِأَيِّ شَيْءٍ هُوَ هَاهُنَا، وَ مِنْ أَيْنَ يَأْتِيهِ، وَ إِلَى مَا هُوَ
 صَائِرٌ، وَ ذَلِكَ كُلُّهُ مِنْ تَأْيِيدِ الْعَقْلِ.

امام صادق علیه السلام فرمودند: ستون شخصیت انسان عقل
 است، و تیزهوشی و فهم و حافظه و علم از عقل سرچشمه
 می گیرند. و انسان به وسیله ی عقل است که کامل می شود،
 و او راهنمای انسان، و دیدبان او و کلید کارهایش است.
 پس وقتی تشخیص عقل از جنس نور باشد، آن فرد، عالم
 و پرحافظه و حاضر الذهن و تیزهوش و فهیم می شود. و
 به این شکل چگونگی و چند و چون اشیا را می فهمد. و

می‌فهمد چه کسی خیرخواه اوست و چه کسی بدخواه او. و وقتی این را فهمید، می‌فهمد که مجرای امور و اسباب پیوند و گسست آن چیست. و در وحدانیت برای خدا و اقرار به طاعت او خود را خالص می‌کند. پس وقتی چنین کرد، آن چه را که از دست رفته طلب می‌کند و بر آن چه برایش پیش می‌آید، وارد می‌شود. او می‌داند که در چه شرایطی است، و به چه دلیل در این شرایط است، و این شرایط از کجا بر او وارد شده است، و به کجا ختم خواهد شد. و همه‌ی این‌ها به تشخیص عقل است.

۲۴ - عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: الْعَقْلُ دَلِيلُ الْمُؤْمِنِ.

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: عقل راهنمای مؤمن است.

۲۵ - الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَشَاءِ عَنْ حَمَادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ السَّرِيِّ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: يَا عَلِيُّ، لَا فَقْرَ أَشَدُّ مِنَ الْجَهْلِ وَلَا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ.

امام صادق علیه السلام فرمودند: پیامبر صلی الله علیه وآله فرمودند: ای علی، هیچ فقری شدیدتر از جهل نیست و هیچ مالی، پرسودتر از عقل نیست.

۲۶ - مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ، قَالَ لَهُ: أَقْبِلْ! فَأَقْبَلَ. ثُمَّ قَالَ لَهُ: أَدْبِرْ! فَأَدْبَرَ. فَقَالَ: وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي، مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَحْسَنَ مِنْكَ؛ إِيَّاكَ أَمْرُ، وَ إِيَّاكَ أَنْهَى، وَ إِيَّاكَ أُثِيبُ، وَ إِيَّاكَ أَعَاقِبُ.

امام باقر علیه السلام فرمودند: زمانی که خدا عقل را آفرید به او فرمود: رو کن! او رو کرد. سپس به او فرمود: پشت کن! او پشت کرد. پس خدا فرمود: به عزت و جلالم قسم، هیچ مخلوقی بهتر از تو نیافریدم. تنها تو را امر می کنم و تنها تو را باز می دارم، و تنها تو را پاداش می دهم و تنها تو را عقاب می کنم.

۲۷ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْهَيْثِمِ بْنِ أَبِي مَسْرُوقٍ النَّهْدِيِّ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الرَّجُلُ

آتیه و أَكَلَّمُهُ بِبَعْضِ كَلَامِي، فَيَعْرِفُهُ كَلَّمَهُ. وَ مِنْهُمْ مَنْ آتِيهِ،
فَأَكَلَّمَهُ بِالْكَلَامِ، فَيَسْتَوِي كَلَامِي كَلَّمَهُ، ثُمَّ يَرُدُّهُ عَلَيَّ كَمَا
كَلَّمْتُهُ. وَ مِنْهُمْ مَنْ آتِيهِ فَأَكَلَّمَهُ، فَيَقُولُ: أَعِدْ عَلَيَّ! فَقَالَ:
يَا إِسْحَاقُ، وَ مَا تَدْرِي لِمَ هَذَا؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: الَّذِي
تُكَلَّمُهُ بِبَعْضِ كَلَامِكَ فَيَعْرِفُهُ كَلَّمَهُ فَذَلِكَ مَنْ عُنِجَتْ
نُطْفَتُهُ بِعَقْلِهِ، وَ أَمَّا الَّذِي تُكَلَّمُهُ فَيَسْتَوِي كَلَامَكَ ثُمَّ
يُجِيبُكَ عَلَيَّ كَلَامِكَ فَذَلِكَ الَّذِي رُكِّبَ عَقْلُهُ فِيهِ فِي بَطْنِ
أُمِّهِ. وَ أَمَّا الَّذِي تُكَلَّمُهُ بِالْكَلَامِ، فَيَقُولُ: أَعِدْ عَلَيَّ، فَذَلِكَ
الَّذِي رُكِّبَ عَقْلُهُ فِيهِ بَعْدَ مَا كَبِرَ فَهُوَ يَقُولُ لَكَ: أَعِدْ
عَلَيَّ!

اسحاق بن عمار گوید به امام صادق علیه‌السلام عرض کردم:
یک نفر چنین است که وقتی نزدش می‌روم، تا قسمتی از
سخن‌انم را به او می‌گویم، همه‌ی مطلب را می‌گیرد. یکی
دیگر چنین است که وقتی نزدش می‌روم و همه‌ی مطلب را
به او می‌گویم، او سخن مرا کامل می‌فهمد و همان‌طور که
به او گفته بودم می‌تواند برایم بازگو کند. و یکی هم هست
که وقتی نزد او می‌روم و با او صحبت می‌کنم، می‌گوید:
مطلب را برایم دوباره بگو. حضرت فرمودند: ای اسحاق، و

تو نمی‌دانی چرا چنین است؟ گفتیم: خیر. حضرت فرمودند: آن کس که تو قسمتی از سخنانت را می‌گویی و همه‌ی مطلب را می‌گیرد، کسی است که [از همان ابتدا] نطفه‌اش با عقلش عجین شده است. و اما کسی که مطلب را کامل به او می‌گویی و او به شکل کامل می‌فهمد و می‌تواند به تو پاسخگو باشد، او کسی است که عقلش در شکم مادر با او ترکیب شده است. و اما کسی که با او سخن می‌گویی و می‌گویی: برایم دوباره بگو، این فرد عقلش بعد از آن که بزرگ شد و رشد کرد با او ترکیب شده، لذا به تو می‌گوید: برایم تکرار کن.

۲۸ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ بَعْضِ مَنْ رَفَعَهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ كَثِيرَ الصَّلَاةِ كَثِيرَ الصِّيَامِ فَلَا تُبَاهُوا بِهِ حَتَّى تَنْظُرُوا كَيْفَ عَقَلُهُ.

امام صادق علیه‌السلام از قول پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: اگر کسی را دیدید که بسیار نماز و روزه می‌گزارد، به او نبالید تا این که ببینید چقدر عقل دارد.

۲۹ - بَعْضُ أَصْحَابِنَا، رَفَعَهُ، عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: يَا مُفَضَّلُ، لَا يُفْلِحُ مَنْ لَا يَعْقِلُ، وَلَا يَعْقِلُ مَنْ لَا يَعْلَمُ، وَلَا يَعْلَمُ مَنْ لَا يَفْهَمُ، وَلَا يَفْهَمُ مَنْ لَا يَحْكُمُ.

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: ای مفضل، رستگار نشود کسی که عقلش را به کار نگیرد، و عقلش را به کار نگیرد کسی که نداند، و به زودی شرافت یابد کسی که بفهمد، و پیروز شود کسی که بیاندیشد.

وَ الْعِلْمُ جُنَّةٌ، وَ الصِّدْقُ عِزٌّ، وَ الْجَهْلُ ذُلٌّ، وَ الْفَهْمُ مَجْدٌ، وَ الْجُودُ نُجْحٌ، وَ حُسْنُ الْخُلُقِ مَجْلَبَةٌ لِلْمَوَدَّةِ.

و علم سپر است، و راستگویی عزت، و جهل خواری و فهم ارجمندی و بخشش پیروزی و خوش اخلاقی مایه‌ی جذب دوستی است.

وَ الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ.

و کسی که به زمانه‌اش آگاه است شبهات بر او هجوم نیاورد،

وَ الْحَزْمُ مَسَاءَةُ الظَّنِّ.

و سخت گیری عامل سوء ظن است.

وَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ الْحِكْمَةِ نِعْمَةُ الْعَالِمِ، وَ الْجَاهِلُ شَقِيٌّ بَيْنَهُمَا.

فاصله‌ی بین انسان و حکمت، نعمتی است به نام دانشمند،
و جاهل میان این دو، بدبخت است.

وَ اللَّهُ وَلِيُّ مَنْ عَرَفَهُ، وَ عَدُوٌّ مَنْ تَكَلَّفَهُ.

و خدا ولی کسی است که او را بشناسد، و دشمن کسی
است که در [انکار احکام، و اوامر] او را به زحمت اندازد
[و با او منازعه کند].

وَ الْعَاقِلُ غَفُورٌ، وَ الْجَاهِلُ خَتُورٌ،

و عاقل با گذشت است و جاهل نیرنگ باز.

وَ إِنْ شِئْتَ أَنْ تُكْرِمَ قَلْبِي، وَ إِنْ شِئْتَ أَنْ تُهَانَ فَاخْشِنِي،
وَ مَنْ كَرَّمَ أَصْلَهُ لَانَ قَلْبُهُ، وَ مَنْ خَشِنَ عُنْصُرَهُ غَلِظَ
كَيْدُهُ.

و اگر خواهی احترام شوی، نرمی کن، و اگر خواهی اهانت
شوی، درستی کن، و کسی که ریشه‌اش گرامی است،

قلبش نرم است، و کسی که گوهرش خشن است، جگرسنگ است.

وَمَنْ فَرَّطَ تَوَرَّطَ، وَمَنْ خَافَ الْعَاقِبَةَ تَثَبَّتَ عَنِ التَّوَعُّلِ
فیما لا یَعْلَمُ، وَمَنْ هَجَمَ عَلٰی اَمْرِ بِغَیْرِ عِلْمٍ جَدَعَ اَنْفَ
نَفْسِهِ.

و کسی که کم کاری کند، به دردسر افتد، و کسی که نگران عاقبت کار باشد، در وارد شدن به کاری که در آن نا آگاه است، درنگ نماید، و کسی که بدون علم بر کاری یورش برد، پوز خویش زده است.

وَمَنْ لَمْ یَعْلَمْ لَمْ یَفْهَمْ، وَمَنْ لَمْ یَفْهَمْ لَمْ یَسْلَمْ، وَمَنْ لَمْ یَسْلَمْ لَمْ یُكْرَمْ، وَمَنْ لَمْ یُكْرَمْ یُهْضَمُ، وَمَنْ یُهْضَمُ كَانَ
اَلْوَمَّ، وَمَنْ كَانَ كَذَلِكَ كَانَ اَحْرٰی اَنْ یَنْدَمَ.

و کسی که علم ندارد، نفهمد، و کسی که نفهمد سالم نماند، و کسی که سالم نماند، ارجی نیابد، و کسی که ارج نیابد در هم شکند، و کسی که در هم شکند، مستحق بیشترین سرزنش است، و کسی که چنین باشد، شایسته‌ی ندامت است.

۳۰ - مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیٰی، رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ: أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ اسْتَحْكَمَتْ لِي فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْ خِصَالِ الْخَيْرِ احْتَمَلْتُهُ عَلَيْهَا وَ اعْتَفَرْتُ فَقَدْ مَا سِوَاهَا. وَ لَا أَعْتَفِرُ فَقَدْ عَقِلٍ وَ لَا دِينَ؛ لِأَنَّ مُفَارَقَةَ الدِّينِ مُفَارَقَةُ الْأَمْنِ فَلَا يَتَهَنَأُ بِحَيَاةٍ مَعَ مَخَافَةٍ. وَ فَقَدْ الْعَقْلُ فَقَدْ الْحَيَاةُ وَ لَا يُقَاسُ إِلَّا بِالْأَمْوَاتِ.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: کسی که برایم ثابت شود، در او یک ویژگی مثبتی هست، او را به خاطر آن یک ویژگی تحمل می‌کنم، و نداشتن دیگر ویژگی‌ها را نادیده می‌گیرم. ولی بی‌عقلی و بی‌دینی را نادیده نمی‌گیرم، زیرا جدایی از دین، جدایی از آسایش است، و زندگی با اضطراب شیرین نیست. و هم‌چنین کسی که عقل ندارد، زندگی ندارد و جز با اموات قابل مقایسه نیست.

۳۱ - عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ، عَنِ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُحَارِبِيِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى، عَنِ مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ مَيْمُونِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ دَلِيلٌ عَلَى ضَعْفِ عَقْلِهِ.

امام صادق علیه‌السلام از امیرالمؤمنین علیه‌السلام نقل کردند که ایشان فرمودند: خودشیفتگی فرد، نشانه‌ی کم عقلی اوست.

۳۲ - أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْعَاصِمِيُّ، عَنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنِ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْجُهْمِ، عَنِ أَبِي الْحُسَيْنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَهُ أَصْحَابُنَا وَ ذُكِرَ الْعَقْلُ. قَالَ: فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يُعْبَأُ بِأَهْلِ الدِّينِ مِمَّنْ لَا عَقْلَ لَهُ. قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ؛ إِنَّ مِمَّنْ يَصِفُ هَذَا الْأَمْرَ قَوْمًا لَا بَأْسَ بِهِمْ عِنْدَنَا، وَ لَيْسَتْ لَهُمْ تِلْكَ الْعُقُولُ. فَقَالَ: لَيْسَ هَؤُلَاءِ مِمَّنْ خَاطَبَ اللَّهُ؛ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْعَقْلَ، فَقَالَ لَهُ: أَقْبِلْ! فَأَقْبَلَ. وَ قَالَ لَهُ: أَدْبِرْ! فَأَدْبَرَ. فَقَالَ: وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي، مَا خَلَقْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْكَ، أَوْ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْكَ. بِكَ آخِذٌ وَ بِكَ أُعْطِي.

حسن بن جهم گوید: نزد امام رضا علیه‌السلام صحبت از یارانمان شد و بحث عقل به میان آمد. ایشان فرمودند: مردم دیندار، آنان که عقل درستی ندارند، اهمیتی ندارند. حسن بن جهم گوید: گفتم: فدایتان شوم، از کسانی که قائل به این امر [ولایت] هستند، افرادی نزد ما هستند که

هیچ ایرادی در آنها نیست اما آن عقل [درست و حسابی] را ندارند. ایشان فرمودند: ایشان کسانی نیستند که خدا مورد خطاب قرار داده است. خدای متعال عقل را آفرید و به او فرمود: رو کن! او رو کرد. به او فرمود: پشت کن! او پشت کرد. سپس فرمود: به عزت و جلالم قسم، مخلوقی بهتر از تو یا محبوب‌تر نزد خویش نیافریدم. به واسطه‌ی تو می‌گیرم و به واسطه‌ی تو می‌دهم.

۳۳ - عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَيْسَ بَيْنَ الْإِيمَانِ وَالْكَفْرِ إِلَّا قِلَّةُ الْعَقْلِ. قِيلَ: وَ كَيْفَ ذَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ يَرْفَعُ رَغْبَتَهُ إِلَى مَخْلُوقٍ فَلَوْ أَخْلَصَ نِيَّتَهُ لِلَّهِ لَأَتَاهُ الَّذِي يُرِيدُ فِي أَسْرَعِ مِنْ ذَلِكَ.

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: بین ایمان و کفر جز کم عقلی چیزی نیست. پرسیدند: چگونه چنین است ای فرزند رسول خدا؟ ایشان فرمودند: بنده خواسته‌اش را به سوی مخلوق می‌برد، حال آن که اگر نیتش را برای خدا خالص می‌کرد، آن چه می‌خواست سریع‌تر از آن به او می‌رسید.

۳۴ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الدَّهْقَانِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ الْحَلَبِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: بِالْعَقْلِ اسْتُخْرِجَ غَوْرُ الْحِكْمَةِ، وَبِالْحِكْمَةِ اسْتُخْرِجَ غَوْرُ الْعَقْلِ، وَبِحُسْنِ السِّيَاسَةِ يَكُونُ الْأَدَبُ الصَّالِحُ. قَالَ: وَكَانَ يَقُولُ: التَّفَكُّرُ حَيَاةٌ قَلْبِ الْبَصِيرِ، كَمَا يَمْشِي الْمَاشِي فِي الظُّلُمَاتِ بِالنُّورِ. بِحُسْنِ التَّخْلِصِ وَ قِلَّةِ التَّرْبُصِ.

امام صادق علیه السلام فرمودند: امیرالمؤمنین علیه السلام می فرمودند: با عقل ژرفای حکمت به دست آید و با حکمت ژرفای عقل، و با برنامه ریزی خوب ادبی نیکو به دست آید. و می فرمودند: تفکر، حیات دل بینا است، همان طور که رهرو در تاریکی با نور راه می بیند، [دل بینا نیز در پرتو نور تفکر زندگی می یابد]. [این گونه:] با خوب وانهادن و کمتر در کمین بودن.

۳۵ - عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْزِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ: إِنَّ أَوَّلَ الْأُمُورِ وَ

مَبْدَأُهَا وَ قُوَّتُهَا وَ عِمَارَتُهَا الَّتِي لَا يُدْتَفَعُ بِشَيْءٍ إِلَّا بِهِ،
 الْعَقْلُ الَّذِي جَعَلَهُ اللَّهُ زِينَةً لِخَلْقِهِ وَ نَوْرًا لَهُمْ. فَبِالْعَقْلِ
 عَرَفَ الْعِبَادُ خَالِقَهُمْ وَ أَنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ، وَ أَنََّّهُ الْمُدَبِّرُ لَهُمْ وَ
 أَنَّهُمُ الْمُدَبَّرُونَ، وَ أَنَّهُ الْبَاقِي وَ هُمُ الْفَانُونَ.

امام صادق علیه السلام در ذیل حدیثی طولانی فرمودند: اول و
 آغاز و توان و ساختمان همه‌ی مسائل که هیچ چیز جز به
 واسطه‌ی آن فایده‌ای نخواهد داشت، عقل است، که خدا
 آن را زینت و نوری برای خلقتش قرار داده است. زیرا با
 عقل است که بندگان خالقشان را شناخته‌اند و این که آنان
 مخلوق هستند، و این که او کارگزار آنان است و آنان تحت
 برنامه‌ی او هستند، و این که او باقی می‌ماند و آنان نابود
 خواهند شد.

وَ اسْتَدَلُّوا بِعُقُولِهِمْ عَلَى مَا رَأَوْا مِنْ خَلْقِهِ مِنْ سَمَائِهِ وَ
 أَرْضِيهِ وَ شَمْسِيهِ وَ قَمَرِيهِ وَ لَيْلِيهِ وَ نَهَارِيهِ، وَ بِأَنَّ لَهُ وَ لَهُمْ
 خَالِقًا وَ مُدَبِّرًا لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزُولُ، وَ عَرَفُوا بِهِ الْحَسَنَ مِنْ
 الْقَبِيحِ، وَ أَنَّ الظُّلْمَةَ فِي الْجَهْلِ وَ أَنَّ التَّوْرَ فِي الْعِلْمِ. فَهَذَا
 مَا دَلَّهُمْ عَلَيْهِ الْعَقْلُ.

و به وسیله‌ی عقل بر آن چه از خلقت خدا دیده بودند همچون آسمان و زمین و خورشید و ماه و شب و روز استدلال کرده‌اند که هم خلائق و هم خودشان خالق و مدبری دارند که همواره بوده و خواهد بود. و با عقل خوب را از بد شناخته‌اند، و این که تاریکی در جهل است، و این که نور در علم است. پس این چیزی است که عقل، آن‌ها را به آن راهنمایی کرده است.

قِيلَ لَهُ: فَهَلْ يَكْتَفِي الْعِبَادُ بِالْعَقْلِ دُونَ غَيْرِهِ؟ قَالَ: إِنَّ الْعَاقِلَ لِدَلَالَةِ عَقْلِهِ الَّذِي جَعَلَهُ اللَّهُ قِيَامَهُ وَ زِينَتَهُ وَ هِدَايَتَهُ عِلْمَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ، وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّهُ. وَ عِلْمَ أَنَّ لِخَالِقِهِ مَحَبَّةً، وَ أَنَّ لَهُ كَرَاهِيَةً، وَ أَنَّ لَهُ طَاعَةً، وَ أَنَّ لَهُ مَعْصِيَةً. فَلَمْ يَجِدْ عَقْلَهُ يَدُلُّهُ عَلَى ذَلِكَ. وَ عِلْمَ أَنَّهُ لَا يُوصَلُ إِلَيْهِ إِلَّا بِالْعِلْمِ وَ طَلْبِهِ، وَ أَنَّهُ لَا يَنْتَفِعُ بِعَقْلِهِ إِنْ لَمْ يُصَبْ ذَلِكَ بِعِلْمِهِ. فَوَجَبَ عَلَى الْعَاقِلِ طَلْبُ الْعِلْمِ وَ الْأَدَبِ الَّذِي لَا قِيَامَ لَهُ إِلَّا بِهِ.

فردی از ایشان پرسید: پس آیا عقل به تنهایی برای بندگان کافی است [و نیازی به کسب علم نداریم]؟ حضرت فرمودند: عاقل با راهنمایی عقلش که خدا آن را مایه‌ی استواری و زینت و هدایتش قرار داده است، فهمیده است

که خداست که حق است، و اوست که مالکش می‌باشد، و فهمیده است که خالقش کارهایی را دوست می‌دارد و از کارهایی بیزار است، و برای او سرسپاری و سرپیچی وجود دارد. ولی می‌بیند که عقلش به شناخت این مسائل نمی‌رسد. و دانسته است که جز با علم [دین] و یادگیری آن به شناخت آن‌ها نمی‌رسد، و او اگر با علم شناخت درستی پیدا نکند، با عقل تنها نمی‌تواند بهره‌ای ببرد. بنابر این بر عاقل یادگیری علم و ادب واجب می‌شود که جز به آن برای او استواری نیست.

۳۶ - عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنِ حُمْرَانَ وَ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ الْجَمَّالِ، قَالَا: سَمِعْنَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: لَا غِنَى أَخْصَبُ مِنَ الْعَقْلِ وَلَا فَقْرَ أَحَطُّ مِنَ الْحُمُقِ وَلَا اسْتَظْهَارَ فِي أَمْرٍ بِأَكْثَرٍ مِنَ الْمَشُورَةِ فِيهِ.

امام صادق علیه‌السلام می‌فرمودند: نه ثروتی پربرکت‌تر از عقل است و نه فقری پست‌تر از نادانی، و هیچ پشتوانه‌ای بیش از مشورت در کار نیست.

وَ هَذَا آخِرُ كِتَابِ الْعَقْلِ وَالْجَهْلِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَحْدَهُ وَ
صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا.

و این پایان «کتاب عقل و جهل» است. خدای یکتا را شکر
و توجهات ویژه‌ی خدا و سلام خاص او بر محمد و
خاندانش.